Hantverk för män blir fabriksarbete för kvinnor

En studie från tobaksindustrin 1850-1915

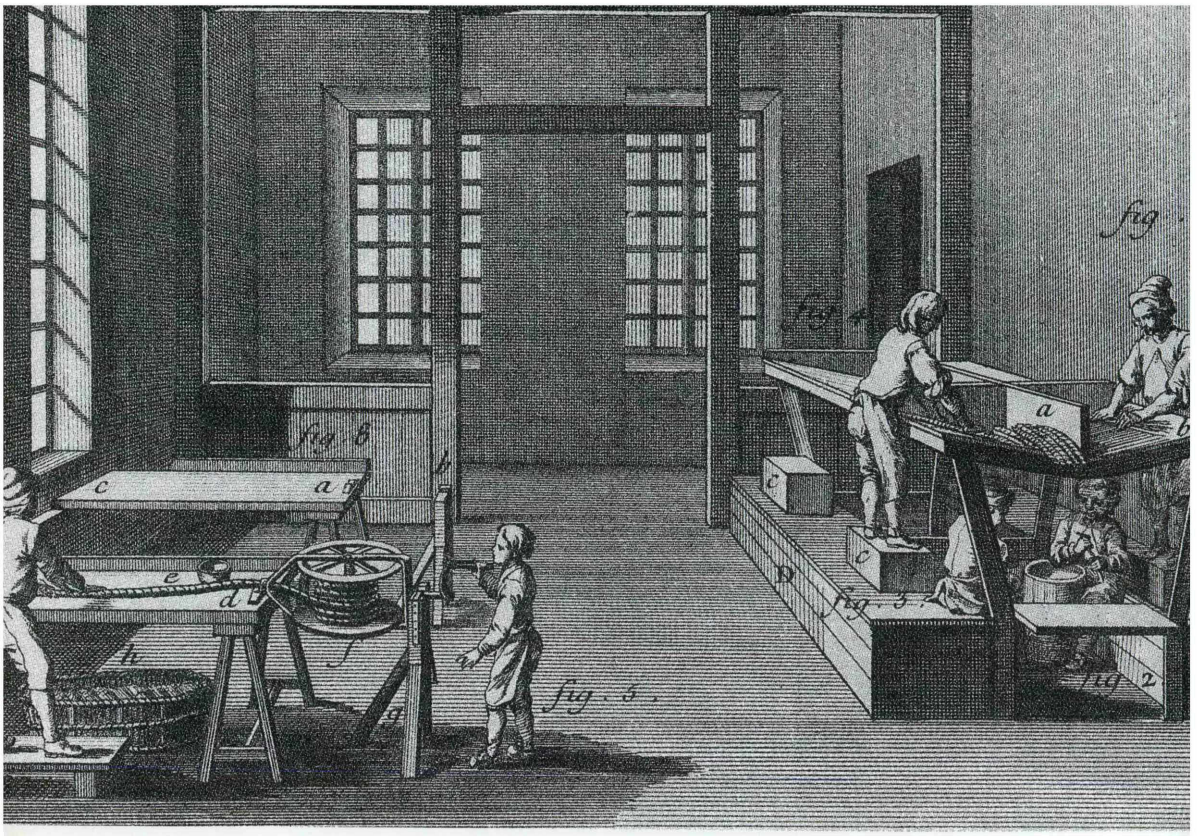
Av Kristina Rossland

Tobakstillverkning i Sverige uppvisar i stort likheter med många andra näringsgrenar, och kan därför ses som ett karakteristiskt exempel på den modernisering som inleddes vid industrialiseringens genombrott. Inte minst gäller detta kvinnor, som kom att få en helt annan roll i industrisamhället än i bondesamhället. I min undersökning ligger just kvinnoarbetet och dess förändring i centrum, mer än själva tekniken och företagsorganisationen.

Kraftig befolkningstillväxt, större efterfrågan på varor och tjänster, uppbyggande av fabriker och ett ökat behov av arbetskraft innebar att stora arbetarskaror sökte sig till städer, framförallt Stockholm. Speciellt för kvinnor blev detta ett omdaningens tidevarv, såväl för de hustrur som stannade i hemmen som för dem, som måste förtjäna sitt eget levebröd. Vilka möjligheter hade då kvinnor att göra sig gällande på arbetsmarknaden? Kunde de t ex utnyttja det faktum att det i ett uppbyggnadsskede stundtals var brist på arbetskraft?

Det fanns ytterligare faktorer som la hinder i vägen för kvinnors deltagande i arbetslivet. Reproduktion, det vill säga barnafödande och barnomsorg blev en svårövervinnlig belastning, då tjänstgöring förlades till arbetsplatser långt ifrån hemmen och reglerade arbetstider infördes. Att förmyndarregler för ogifta kvinnor upphört 1863 var säkert till gagn för en del, men många blev helt hänvisade till att klara sitt eget uppehälle. Befolkningstillväxten, speciellt den kvinnliga, var så stor att det inte fanns arbetstillfällen för alla på landsbygden. Det sägs, att våra större städer befolkades av 25-30% fler kvinnor än män 1870-1920. En kraftig nedgång av giftermålsfrekvensen fick dessutom till följd att hälften av dessa var ogifta. Många måste arbeta, och blev naturligtvis eftertraktade eftersom kvinnolöner var låga. Enligt gammal praxis ansågs ju kvinnan prestera mindre än den fysiskt starkare mannen, följaktligen värderades hon lägre. Dessutom ansågs inte kvinnor ha samma behov som männen, antingen de hade en familj att försörja eller ej. Kvinnlig arbetskraft kom företrädesvis att användas inom hushålls- och servicesektorn. Inom industrin blev kvinnor eftersökta till fabrikationer som krävde många arbetare och där produktvärdet var lågt, oftast hamnade de vid maskiner, som kunde skötas med enkla handgrepp.

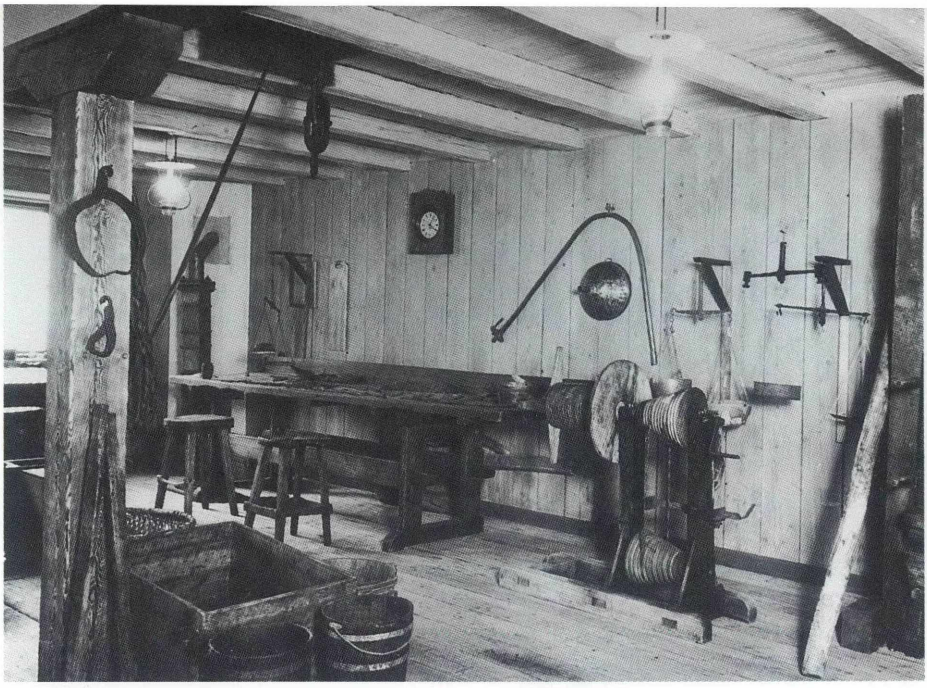

1. Hantverk för män i ett tobaksspinneri på 1760-talet. De rensade och svettade tobaksbladen, som spunnits till längder, flätas här samman till tjocka rep. Ur Diderot – d'Alemberts encyklopedi 1767.

Frågeställning Källor

Eftersom syftet med mina studier är att undersöka var, när och hur kvinnor anlitades i den uppblomstrande industrin föll det sig fruktbart och intressant att närmare granska tobaksindustrin, som uppvisade alla tecken på industriell omvandling: kraftig tillväxt, ökad stordrift, arbetsdelning och övergång från manlig arbetskraft till kvinnlig. Tonvikten ligger på cigarrtillverkningen från 1800-talets mitt till 1915, då staten införde monopol. Under denna tid förvandlades ett gediget hantverk för män till en enkel fabrikssyssla för kvinnor. Hur gick det till? Liknande förlopp ser man inom t ex textil- och porslinsindustrin, men det är ändå för enkelt, att bara påstå att det beror på att kvinnor är billiga. Utvecklingen skulle i sådant fall sett likadan ut inom alla näringsgrenar, vilket inte är fallet. Inom den grafiska industrin t ex hölls kvinnor tillbaka. I mejerierna övertog männen kvinnornas ansvarsområden.

Cigarrer var en statusvara för en förmögen krets. Duktiga cigarrmakare hade gott anseende och var eftersökta. Det krävdes en viss yrkeskunskap för att rulla en cigarr, och cigarrmakarna hade kontroll över sitt arbete. I enlighet med gammal skråanda genomgick de en upplärningstid som lärlingar och gesäller. En arbetare berättar om, hur

2. Tobaksspinneri i Tobaksmuseet, Stockholm. T v uppläggningsbord och spinnhjul. T h en press där den spunna tobaken pressas. Foto Eson, 1948. Tekniska Museets arkiv.

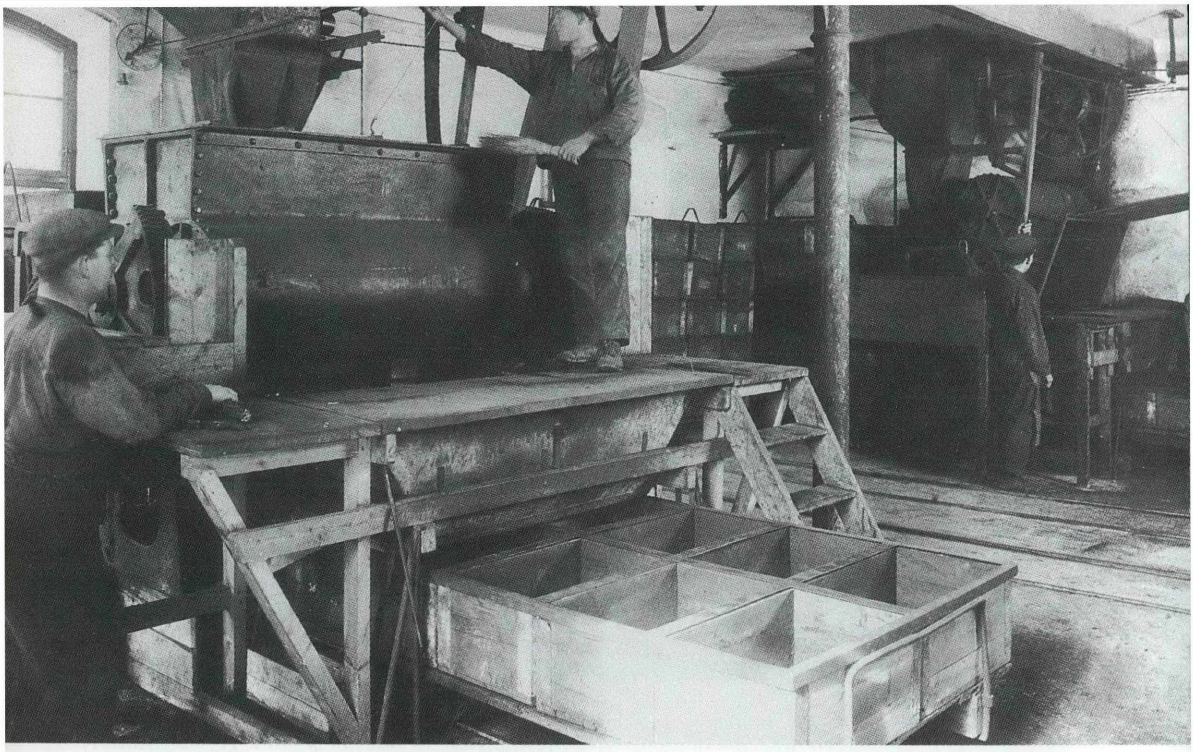
många av dessa cigarrmakargesäller vandrat runt och haft kondition på många ställen både i Sverige och utomlands, framför allt i Danmark och Tyskland, där de förkovrat sig samt kommit i kontakt med socialistiska idéer och arbetarrörelsen.

Man ställs onekligen inför många spörsmål. Vilka mekanismer drev männen tillbaka och fick kvinnorna att ta vid? Vilka uppgifter fanns för män respektive kvinnor? Hur värderades de olika sysslorna? Vilken inverkan hade tekniken, när den infördes?

Med hjälp av fabriksstatistik, ett par utförliga enkätundersökningar av tobaksindustrin, som utförts av Kommerskollegium 1898 och 1908, fackföreningsmaterial samt några arbetarminnen har jag sett på denna problematik. Ett av de mest spännande resultaten, som framkommit, väcker onekligen nyfikenhet. Det har nämligen visat sig att manliga och kvinnliga cigarrmakare arbetat sida vid sida och stundtals t o m erhållit lika lön, d v s en likalönsprincip har tillämpats. Det fanns uppenbarligen ett övergångsskede med en viss jämställdhet. Varför, när och hur bröts denna utvecklingskedja?

Tobaksmanufaktur i Sverige

Tobakshantering som manufaktur har jämförelsevis gamla anor i vårt land. Det har funnits en tendens med fabriksmässig tillverkning sen tobakens tidigaste dagar, bl a som följd av diverse statliga regleringar. Periodvis tilläts framställningen enbart i s k tobaksspinnerier, vilka dessutom koncentrerades till storstäder. Anläggningarna var relativt stora, eftersom spinningen krävde många arbetare. Först med upplättad

3. Tillverkning av snus- och röktobak var under hela perioden 1850-1915 tungt, även efter mekanisering. Få kvinnor arbetade på dessa avdelningar. Bilden är från fuktningen i en snusfabrik vid sekelskiftet. Foto Tobaksbolagets arkiv.

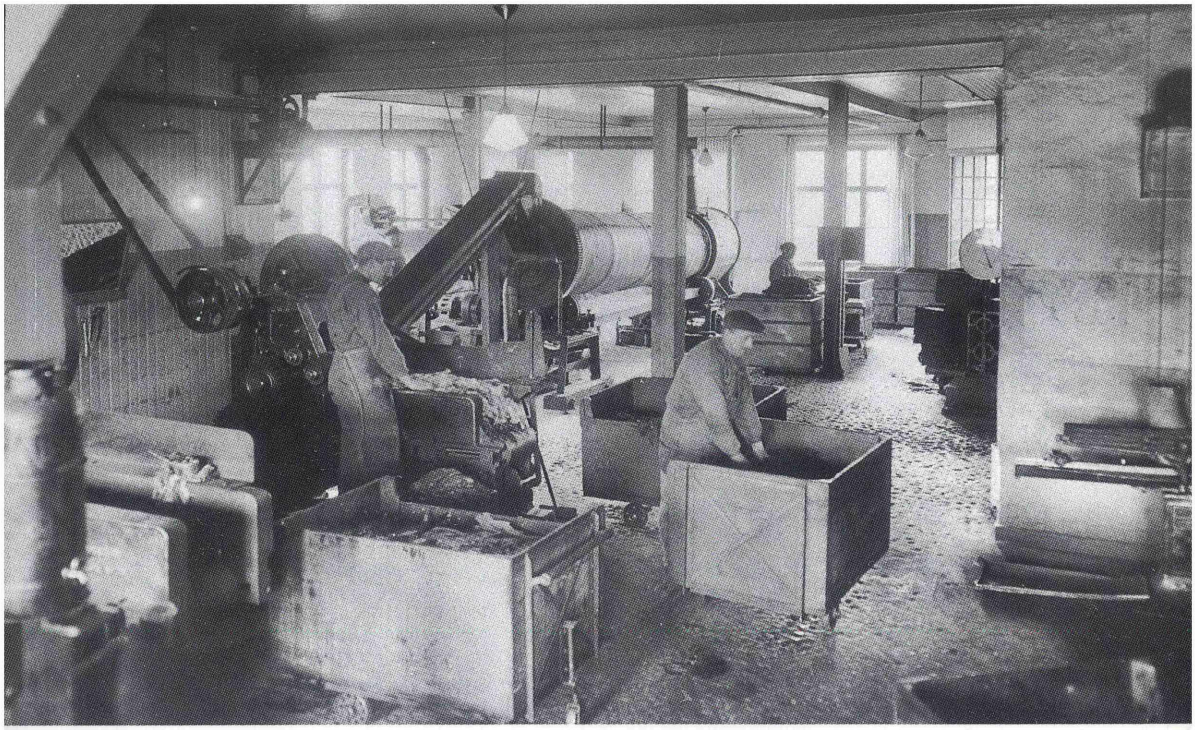
lagstiftning och större näringsfrihet anlades mindre snusfabriker, tobakskarverier och sedermera cigarrverkstäder.

I början var snuset mest begärligt, men piptobak blev också uppskattat. Inte förrän vid mitten av förra seklet ökade cigarrproduktionen och cigarrens popularitet tilltog. Tobaksvanor spreds snabbt. Mellan 1850 och 1900 steg konsumtionen från 0,6 kg per individ och år till 1,4 kg. Med tanke på den stora befolkningstillväxten måste efterfrågan ha ökat explosionsartat.

Snus och röktobakstillverkning

Som vi skall se, skilde sig arbetsprocessen och behovet av arbetskraft och inventarier märkbart för de olika tobakssorter som producerades. Men först några ord om tobaken. För att förhöja lukt och smak tillsattes s k såser. Recepten till dessa var varje fabriks noga bevarade hemlighet. Såsning gick till så att bladknippena antingen doppades i såsen eller överspritsades därmed. Efter detta skulle tobaken torka och behandlas på olik sätt beroende på vad den skulle avvändas till.

För snuset var just såstillsatserna viktig. När det var gjort skedde s k karottering. Bladen sammanpressades till hårda buntar, som fick ligga till sig och jäsa upp till åtta månader. Sedan finfördelades tobaken i stora kvarnar. Mycket tidigt mekaniserades denna malning. Arbetet var tungt. Följaktligen var kvinnor sällsynta på snusavdelningarna.

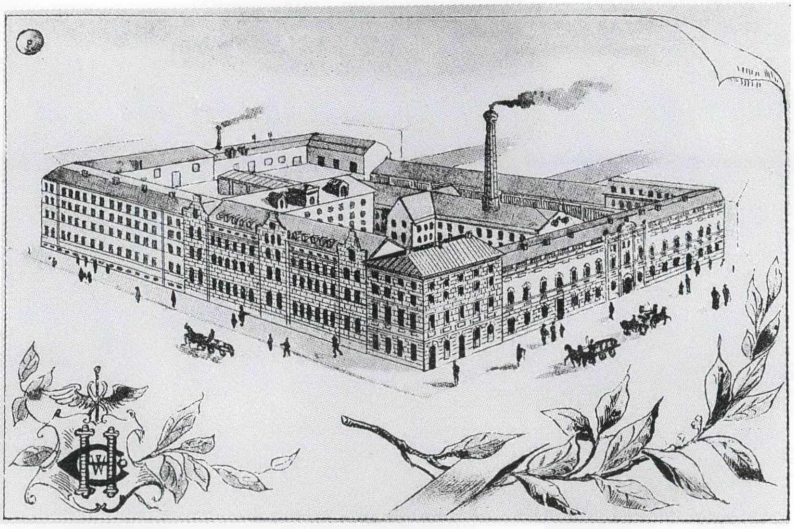

4. I röktobakstillverkning skärs tobaken i strimlor som sedan paketeras i karduser, fyrkantiga tobakspaket. Foto Tobaksbolagets arkiv.

Röktobak framställdes på olika sätt. Den äldsta metoden var att göra s k spunnen tobak, som antingen tuggades eller röktes i pipa. Den salufördes som rull- eller presstobak. Spinningen gick till så att varje spinnare hade till hjälp en eller ett par uppläggare, bordspojkar, vilka ordnade och varefter tillhandahöll material. Spinnstolen var stor. Den hade horisontella järnspindlar, som vreds av ett spinnhjul. Av de sämre bladen gjordes rullens inre och till omhölje användes de finare täckbladen. Början av en sådan rulle gjordes för hand. Därefter satte tobaksarbetaren fast det ena täckbladet efter det andra på vilka han la den tobak, som medels spinning skulle inkapslas i täckbladen till långa flätor. Dessa flätor virades upp i stora rullar, vilka torkades och pressade.

Spinnarna var alltid män och de var avlönade efter skicklighet. På 80-talet infördes spinnmaskiner, men en del finare sorter spanns fortfarande för hand. En duktig spinnare kunde på 80-talet komma upp till en inkomst på 15-16 kronor i veckan, medan ett biträde inte ens fick två kronor. Detta lågt värderade arbete, som vid periodens början utfördes av unga pojkar övertogs vartefter av kvinnor.

Spunnen tobak måste skäras upp av rökaren själv innan den kunde användas. Med tiden kom den att ersättas med tobak, som kunde stoppas direkt i pipan. Kardustobak förfärdigades genom att den förbehandlade tobaken sönderdelades eller karvades av kardusmakare. Därefter stampades d v s pressades tobaken ner i formar på cirka ett halvt kilo med en trästamp. När formarna fyllts, togs tobaken ut, förseglades och såldes som röktobak.

5. Stockholms ledande tobaksfabrik, W:m Hellgren & Co, etablerades 1840 och var från 1865 störst i Sverige. År 1890 uppfördes det stora fabrikskomplexet på bilden i hörnet av Götgatan och Åsögatan. Hellgrens utgjorde grundstommen i det 1912 bildade AB Förenade svenska tobaksfabriker, vari 41 tobaksföretag uppgick och 1915 inlöstes av AB Svenska tobaksmonopolet. Foto Tekniska Museets arkiv.

Cigarrtillverkning

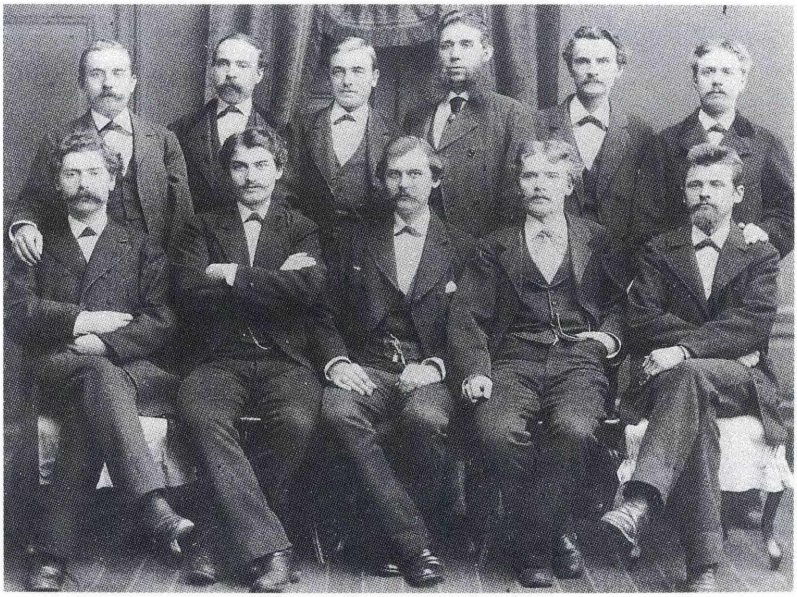
Cigarrtillverkning kräver en mer ingående presentation av de olika arbetsmomenten, eftersom det var just här de mest vittgående förändringarna skedde. Mycket påminner om spinningen. Det krävdes arbetare med olika grad av skolning. Arbetet har under hela perioden utförts hantverksmässigt, men ökad stordrift innebar rationalisering. Verksamheten delades upp i mindre ansvarsområden och behovet av skolade hantverkare minskade. Det räckte med halvskolade som kunde sin del av arbetet. Detta är säkert en av förklaringarna till att kvinnor i så hög grad kom att anställas.

Tillverkningen var tidsödande. Tobaken bereddes först, så att den blev smidig och lätthanterlig. Ett kallt och trist jobb. Sedan sorterades bladen efter färg, storlek och kvalitet. Därefter sattes de upp på ställningar för att torka. Efter detta förarbete utfördes stripning, d v s stjälkar och grova nerver togs bort.

Sysslor som dessa var enahanda och fordrade ingen kunskap. De kunde lätt delegeras ut på barn eller gamla och lytta. Senare på 1860-talet då lagar inskränkte barnarbetet var det bland annat dessa göromål som erbjöds kvinnor. De arbetade som fuktare, stripare, tobakssorterare och bladuppsättare. Lönen var oansenlig.

Själva cigarren bereddes av tre slags tobak, inlagen, ombladet och täckbladet. Täckbladen skars ut på längden ur de finare bladen, vilket krävde ett visst handlag. Själva cigarrformningen var svårare. Inlagan bestod av små bladdelar som fick ett omslag av ett större blad. Denna del av cigarren kallas vickel, och gjordes antingen av cigarrmakaren själv eller av särskilda vickelmakerskor. Störst skicklighet fordrade slutfasen, den s k täckningen, då vicklet rullades in i täckbladet. Detta var naturligtvis cigarrmakarnas viktigaste uppgift. Då cigarrerna var färdiga förvarades de i särskilda formar tills det var tid för en annan ansvarsfull uppgift, nämligen sortering och slutligen förpackning.

6. Cigarrmakare vid W:m Hellgren & Co 1883. De var av tradition män och skickliga hantverkare. Foto Tobaksbolagets arkiv.

Yrkeskunskap contra lön och kön

Jag har med hjälp av den enkätundersökning Kommerskollegium utförde år 1898 gjort en punktstudie om förhållandena vid den stora tobaksfabriken Hellgrens i Stockholm. På cigarravdelningen arbetade cirka 150 cigarrmakare. Mer än hälften av dessa var kvinnor och de arbetade sida vid sida med sina manliga kollegor. Där fanns också 40 vickelmakerskor och ett 20-tal kvinnor som biträden. Den senare gruppen hade tidlöner. De låg allra högst på 6-7 kronor i veckan, vilket knappt var tillräckligt för livets uppehälle. Vickelmakerskorna avlönades efter ackord. Deras medellön låg på 8 kronor i veckan.

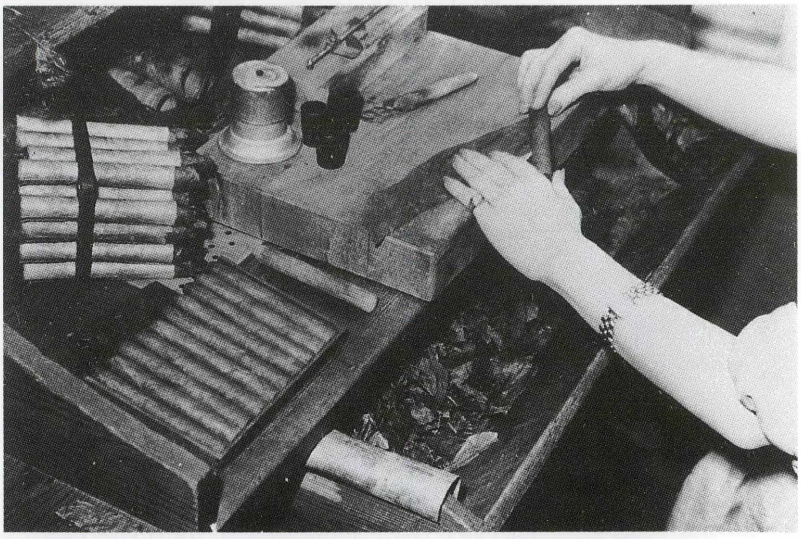
Cigarrer gjordes på tre sätt, helt för hand, med hjälp av en liten form eller i en enkel maskin. Ackorden för 1000 cigarrer varierade kraftigt

beroende på finhetsgrad. Här utkristalliserades en klar skillnad i fråga om yrkesskicklighet och lön. Handcigarrmakarna hade högst löner. I den gruppen fanns de flesta männen men också en del kvinnor Männen hade en genomsnittslön på 16 kronor i veckan och cigarrmakerskorna drygt 12. Efter dåtidens förhållanden kan dessa löner betraktas som relativt goda. Det fanns dessutom såväl kvinnor som män som kunde få runt 18 kronor i veckan. Skickligheten måste vid denna tid ha varit mer utslagsgivande än könet.

Som framgår fanns det olika befattningar med differentierad yrkesskicklighet. Det var just bland de skolade cigarrmakarna en drastisk förändring skedde. Själva framställningen av cigarrer och cigarr-cigarretter var i stort sett densamma under hela perioden. Vissa hjälpmedel som underlättade arbetet infördes, men någon mekanisering som i den övriga tobakstillverkningen var det inte fråga om. Då maskiner togs i bruk, fanns nästan inga män kvar. De som fortfarande arbetade på cigarravdelningarna var förmän som kontrollerade de kvinnliga fabriksarbeterskorna.

I slutet av seklet dök vickelmaskiner upp. På 1920-talet införde monopolet stora cigarrmaskiner. 1925 slutade den sista handcigarrmakerskan. Angående maskinerna har en arbeterska yttrat: "Maskinen fordrade en mindre lyckad sammankoppling av personer. Fyra arbetare, oftast enbart kvinnor, fick här år ut och år in nötas mot varandra. En fick lägga inlaga i en ränna, en annan omblad, en tredje täckblad och en

7. Demonstration av det viktiga momentet cigarröverrullning, 1945. I övre vänstra hörnet ligger färdigrullat vickel, d v s små tobaksdelar (inlaga) som rullats i ett omblad. Kvinnan på bilden rullar in vicklet i ett omsorgsfullt utskuret s k täckblad och finjusterar också cigarrens slutgiltiga utseende. Foto Tobaksbolagets arkiv.

fjärde sköta avsyning. Denna sammankoppling var mindre lämplig". Möjligheten att få arbeta med höga ackord hade också helt försvunnit. Likalönsprincipen tillämpades inte längre.

Förändring av arbetskraften

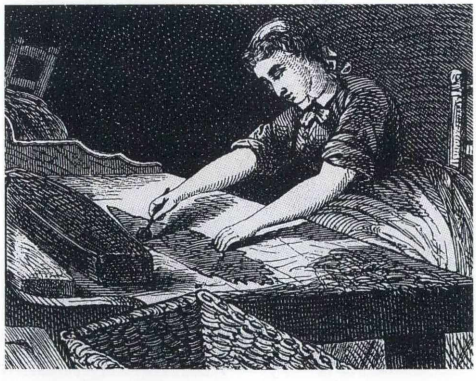
Tobaksfabrikationen i Stockholm expanderade kraftigt mot slutet av 1800-talet. Fabrikerna blev större och fler. De fylldes med arbetare. I början fanns där nästan uteslutande män och unga pojkar, men detta förändrades kapitalt. Stockholm var den stad, som först påverkades. Där kom arbetskraften tidigt att bli kvinnlig, men frågan är vilken typ av fabrik som först kom att betjäna sig av kvinnor.

Det har varit möjligt att följa den numerära förändringen med hjälp av den förnämliga statistik, som lämnats till Kommerskollegium. Fördelen med att all redovisning införts i fabriksstatistiken och inte i hantverksberättelser är, att alla som sysslat med tobak t o m självförsörjarna finns med. 1863 infördes den uppdelning, som är intressant för mig. Man skilde på män och kvinnor. Dessutom flyttades åldersgränsen från 15 till 18 år. Ett lämpligt begynnelseår är 1865, men vissa siffror från tidigare kan dock vara värda att uppmärksamma.

Siffrorna visar klart en snabb tillväxt i såväl arbetsstyrka som tillverkningsvärden. Könsfördelningen förändrades märkbart med åren. Kvinnor engagerades i allt högre grad. Barnarbetet avtog.

1914 är en definitiv slutpunkt, eftersom det var det sista året, som tobaksindustrin var en fri näringsgren. Redan åren före monopoliseringen uppvisar en märklig bild. För att försöka motverka det statliga

8. Täckbladens skärande. Kvinnor kunde få hjälpa cigarrmakarna med vissa mindre uppgifter, som t ex att skära täckbladen, göra vickel, bära fram material och behandla tobaken. Ur Uppfinningarnas bok, bd 5, Stockholm 1874.

övertagandet gick ett stort antal fabriker 1912 samman till AB Förenade svenska tobaksfabriker, med Hellgrens i spetsen.

Denna fusion och monopolet innebar uppståndelse såväl bland fabrikörer som arbetare. Det röjde vägen för ett fåtal starka arbetsgivare

att genomföra en omstrukturering, som gav bättre förutsättningar att hålla kostnader nere. Monopolet hade övervägande kvinnor i sin tjänst.

Sammanställning av antalet fabriker, tillverkningsvärden samt arbetarantal fördelade efter ålder och kön i Stockholms tobaksfabriker, med minst 5 anställda 1855-1914.

År	Antal fabr.	Antal arbetare män	Antal arbetare kvinnor	Antal arbetare vuxna	Antal arbetare minderåriga	Summa arb.vär., kr	Tillverkn.-
1855	15	–	–	432	150*	582	910 029
1865	17	689	333	754	265	1 019	2 674 467
1875	19	482	630	831	281	1 112	2 970 696
1885	13	311	555	773	93	866	2 729 832
1895	14	428	718	1 018	128	1 146	3 592 162
1905	20	368	1 158	1 350	176	1 526	5 807 415
1914	10	339	1 357	1 557	139	1 696	7 822 708

* Obs! åldersgräns 15 år.

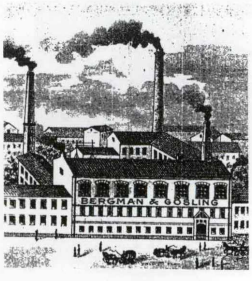
Källa: Primäruppgifter till industristatistiken 1855-1914. RA.

Rekrytering contra produktionsinriktning

Redan vid en hastig blick på statistiken uppmärksammar man kvinnoökningen. Frågan är dock om produktionsinriktningen och fabriksstorleken hade någon inverkan på detta. För att sortera de siffror statistiken uppger behövs någon form av klassificering. I de undersökningar som utförts av kommerskollegiet har fabrikerna indelats i grupper beroende på den tillverkning de huvudsakligast haft och efter anställningsstorlek.

Uppdelningen efter produktionsinriktning ser ut på följande sätt:

1. Fabriker med blandad tillverkning
2. Snusfabriker
3. Cigarrfabriker
4. Cigarrettfabriker

De flesta fabrikerna hade uteslutande eller företrädesvis en produktion. Som vi vet skilde de sig markant ifrån varandra i fråga om arbetets utförande, organisation, utrustning, behov av arbetskraft och tillverkningsvärden. Näringsstatistikens uppgifter om produktionsvärden ger naturligtvis ingen exakt bild men de ger dock en uppfattning om företagens ekonomiska situation.

Tillverkningsvärden per arbetare låg avsevärt högre inom snustillverkningen än inom någon annan produktion. I Stockholm var den ansedda och framgångsrika Ljunglöfska fabriken allenarådande. Det höga produktvärdet har i viss utsträckning sin förklaring i lågt råvaru-

9. Stripavdelning i slutet av 1800-talet. Stripning, d v s borttagande av huvudnerven i tobaksbladen, blev en typisk kvinnosyssla. Arbetet var enahanda, fordrade ingen kunskap och var mycket lågt värderat. Foto Tobaksbolagets arkiv.

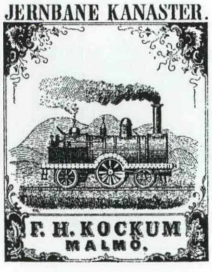
pris, liten arbetsstyrka och tidig mekanisering. Vid betraktandet av de stora vinsterna får man dock inte glömma att den maskinella utrustningen och de långa lagrings- och beredningstiderna var kapitalkrävande.

Arbetet var tungt och i stort sett fanns bara män i snustillverkningen. Enligt 1898-års undersökning hade de löner på cirka 17-18 kronor i veckan, vilket var ytterst sällsynt för en kvinnlig tobaksarbeterska.

10. Handcigarrmakare från Kockums tobaksfabrik i Malmö vid sekelskiftet. Alltfler kvinnor anställdes även som handcigarrmakerskor. En period arbetade män och kvinnor t o m med lika lön för lika arbete. Kapaciteten var ca 35 cigarrer per man/timme. Foto Tobaksbolagets arkiv.

Fabriker med blandad tillverkning var få men desto mer betydande. De var stora och hade många anställda. De uppvisade relativt höga tillverkningsvärden, vilket troligtvis beror på att de vid sidan om det arbetskrävande cigarrarbetet hade en givande snus- och röktobaksproduktion, och att de inriktade sig på stordrift. Deras omsättning ökade märkbart med åren. Här finner man de första kvinnorna. Det vanligaste var att de bidrog med lågt värderat hjälparbete, men under en period kunde en del kvinnor få mer avancerade uppgifter på cigarravdelningarna.

De lägsta tillverkningsvärdena hade de rena cigarrfabrikerna. Arbetet var tidsödande och tillverkningsvärdena per arbetare var följaktligen ringa. Lönespridningen var stor.

Med tilltagande efterfrågan på cigarrer byggdes cigarravdelningar ut och många nya cigarrfabriker anlades. Rekryteringen till dessa rena cigarrfabriker uppvisade den största omsvängningen i könsfördelning. De första årtiondena som cigarrer gjordes, fanns det bara manliga cigarrmakare. 1865 var t ex bara 20% kvinnor i de etablerade cigarrfabrikerna. Det var denna typ av fabrik som drog till sig kvinnliga arbeterskor. Dessa kunde säkert prestera ett väl så fullgott arbete som

11. Handcigarravdelningen på W:m Hellgrens & Co. Cigarravdelningarna fylldes så småningom med kvinnor efter att ha varit männens domän. Långtgående arbetsdelning, mindre ansvarsområden och viss handdriven maskinell utrustning minskade behovet av skolad arbetskraft. Foto Tobaksbolagets arkiv.

männen, och det till ett billigt pris. Troligtvis kunde man också hålla lönerna låga på rent kvinnliga arbetsplatser. Ett tecken på detta är, att den fackliga aktiviteten var så gott som obefintlig där bara kvinnor var sysselsatta.

Tillverkning av cigarretter introducerades så smått mot slutet av 1800-talet. Den var inledningsvis manuell men mekaniserades oerhört snabbt. Redan 1905 fanns tre fabriker, som bara inriktade sig på denna nya vara. 1907 hade antalet stigit till sju. Moderna, revolutionerade maskiner importeradès från USA. Cigarrettfabrikerna betjänade sig från allra första början av kvinnor. De utförde ett enformigt och lågt värderat fabriksarbete. I min undersökning från Hellgrens fann jag, att dessa flickor var mycket unga och ogifta. Efterfrågan på skolad arbetskraft tycks ha minskat.

Rekrytering contra fabriksstorlek

Man kan också fråga sig om storleken på fabrikerna hade någon inverkan på den kvinnliga rekryteringen. Som tidigare nämnts kan fabrikerna sorteras efter storlek enligt följande:

1. Mycket små fabriker 1-4 arbetare
2. Små fabriker 5-24 arbetare
3. Medelstora fabriker 25-99 arbetare
4. Stora fabriker 100- arbetare

Stora anläggningar har hela tiden anlitat många arbetare och använt sig av möjligheten med arbetsfördelning. I ett tidigt stadium var det också här kvinnor anställts. Senare hittar man förhållandevis fler kvinnor i de medelstora och något mindre fabrikerna.

Riktigt små verkstäder drevs ofta av ensamförsörjare med några få medarbetare. I denna kategori fanns nästan bara män. Hade de tur och var skickliga blev cigarrer från små makerier uppskattade. Dessa cigarrmakare kunde verka och lyckas parallellt med den stordrift som bedrivs i andra fabriker.

Nyanläggning – nyanställning

Helt klart hade den framgångsrika tobaksmarknaden en baksida. Att företagsbildning och död var vanligt vid industrialismens begynnelse är ett känt faktum. Företag med små kapitalkostnader kunde starta under både goda och dåliga år, men de gick också ofta under. Cigarrverksamheten tycks vara ett typiskt exempel på detta. Under ett drygt halvsekel anlades ett 50-tal fabriker och ungefär lika många lades ner. Detta gällde såväl små som stora anläggningar.

Så länge cigarrer gjordes hantverksmässigt var behovet av lokaler och verktyg oansenligt, men när det övergick till stordrift behövdes större

12. Stripningssal vid W:m Hellgren & Co i Stockholm vid sekelskiftet. Foto Tobaksbolagets arkiv.

13. Maskinerna tar över. Runt 1920 introducerades stripmaskiner och maskiner för skärning av täckblad. Foto Tobaksbolagets arkiv.

Handgjord Cigarr

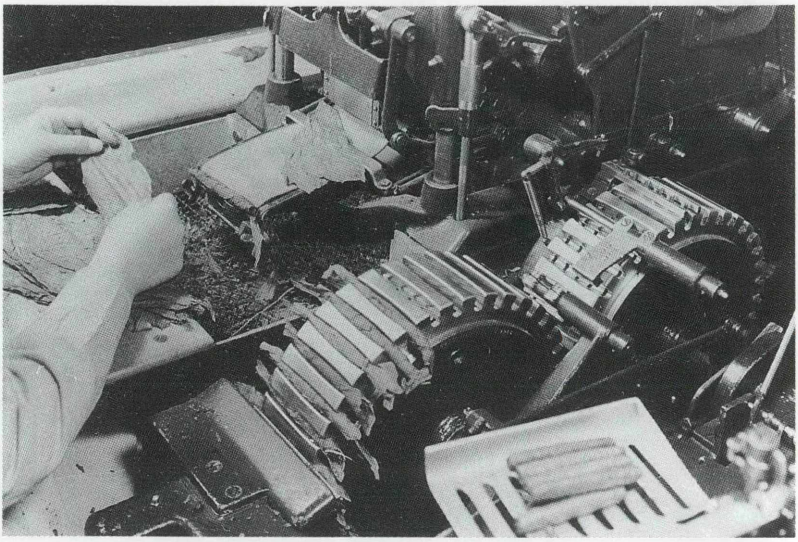
I lådor om 200 st. Kr. 65 pr 1,000

utrymmen och mer hjälpmedel, även om det inte direkt var frågan om maskiner. De oavbrutet stigande inventariekostnaderna var ett problem för ägarna liksom konkurrensen med ökad billig import. Cigarrfabrikanterna drabbades också hårt av den moderna cigarrettens tilltagande popularitet på bekostnad av cigarrens. Det är uppenbart att det blev svårt att hålla ihop företagen. Att minska produktionskostnaderna blev en nödvändig åtgärd.

Vilken inverkan på anställningsvillkor och rekrytering hade då denna ekonomiska svikt? Siffrorna bekräftar hypotesen om att det anställdes betydligt fler kvinnor ju senare en fabrik anlades eller utvidgades. Onekligen undrar man, hur det gick för männen. En så här stor instabilitet innebar naturligtvis många friställanden. Arbetstillfällen i andra tobaksfabriker för alla dessa arbetslösa fanns med all säkerhet inte. Konkurrerades männen ut av de anspråkslösare kvinnorna eller fanns det bättre arvoderade arbeten för männen? Cigarrmakare Bolle i Harry Martinssons roman "Vägen till klockrike" gav sig ut på luffen. Föreningsprotokoll vittnar om stor arbetslöshet och svåra umbäranden bland Stockholms cigarrmakare.

Fackets inverkan

Redan tidigt hade tobaksarbetarna slutit sig samman i lokala föreningar influerade av arbetarrörelser i framför allt Danmark och Tyskland.

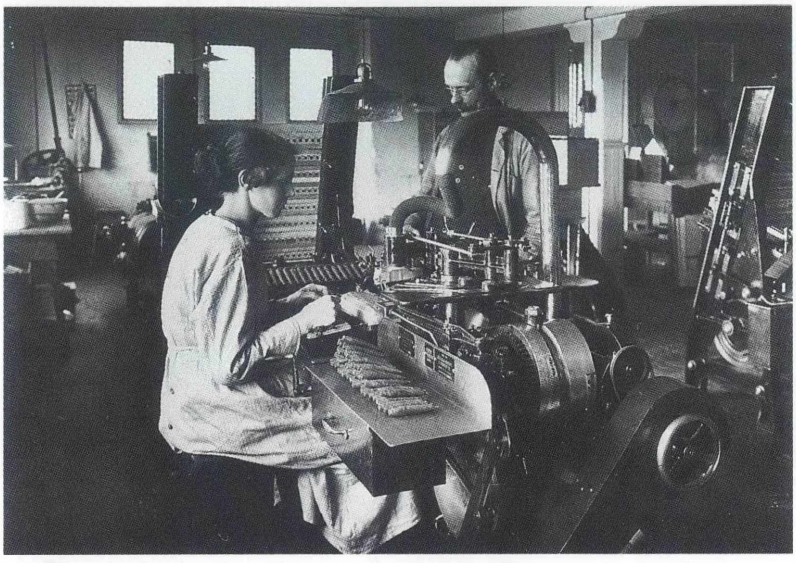
14. Svenskbyggd vickelmaskin från Formator i början av 1920-talet. Inlagan rullas in i ombladet. Vickel måste sedan torka ett dygn. Kapaciteten var ca 700 vicklar per maskin/timme. foto Tobaksbolagets arkiv.

1884 bildades en Stockholmsförening och 1889 sammanslöts lokalföreningar till Tobaksarbetareförbundet.

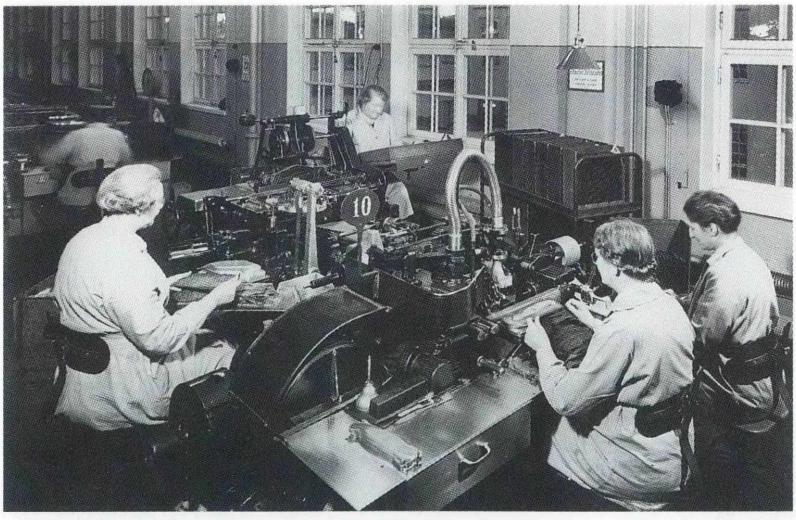
Hur kunde då den fackliga verksamheten stödja hantverksyrkets bevarande? Hade facket någon möjlighet att mobilisera några maktresurser, när arbetarna ställdes inför en konflikt? Deltog kvinnorna i kampen?

Att det fackliga arbetet i första hand låg i carrmakarnas intresse visar de siffror, som står oss till buds. Anslutningen var ovanligt stor, inte minst imponerande var kvinnornas deltagande, kanske just därför att de ofta hade samma arbetsuppgifter som sina manliga kollegor. 1898 hade Stockholmsföreningen 1 300 medlemmar, 620 män och 670 kvinnor. Kvinnorna hävdade sig väl. Det fans t ex flera kvinnliga styrelseledamöter, vid det socialdemokratiska partiets konstituerande kongress 1898 hade Stockholmsavdelningen ett kvinnligt ombud och 1904 valdes en kvinna, Hanna Nordström, till ordförande.

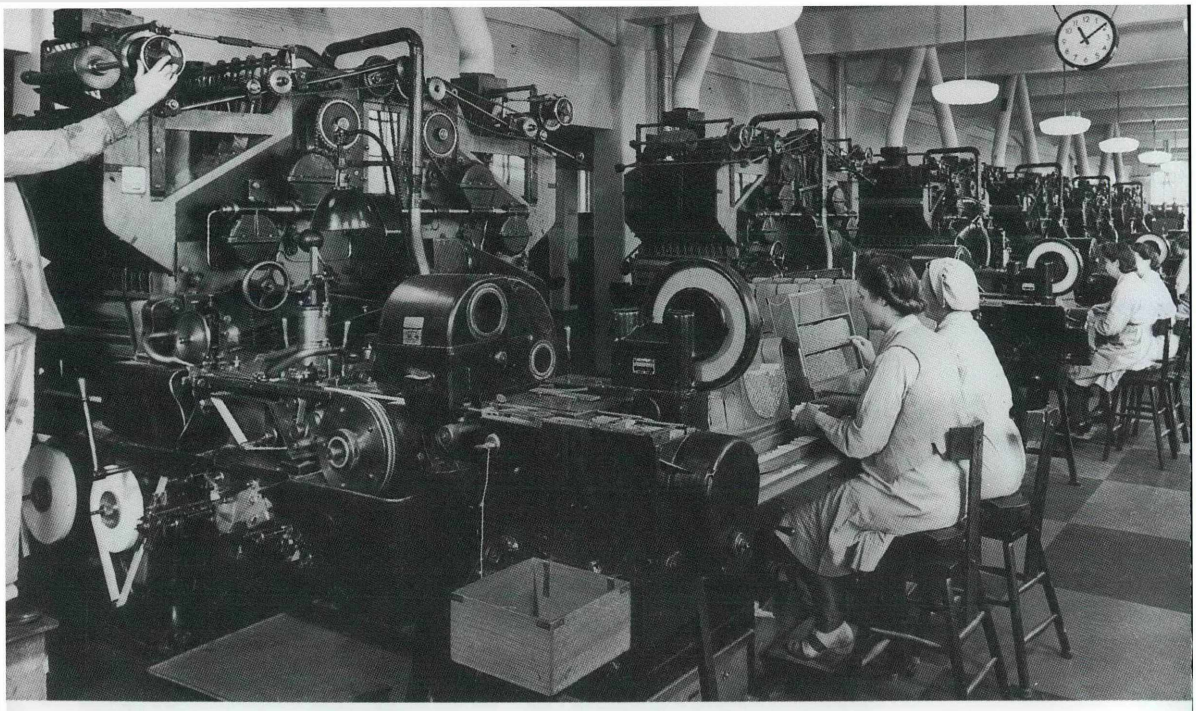
I inledningsskedet hade cigarrmakarna en relativt stark ställning i arbetsprocessen. Arbetsdelning, serietillverkning och mekanisering verkade dock upplösande på hantverket. Kvinnornas inträde i fabrikerna var också något att oroa sig för. Skulle de överta männens platser till ett lägre pris? Om särskilda kvinnoackord infördes, skulle det på sikt sänka den allmänna lönenivån. Förbundets verksamhet kom därför i huvudsak att inriktas på ackordfrågan och kvinnor togs med i kampen för ackordens bevarande efter en likalönsprincip. Redan vid utlysandet av det första mötet i Stockholm hette det: "Vi hava gjort oss till uppgift att här ställa harmonit mellan båda könen och sluta oss till innerligt

15. Överrullningsmaskin från 1920-talet. Dessa maskiner gjordes av AB Formator, Stockholm, på amerikansk licens. Vicklet t h rullades maskinellt in i täckbladen. Foto Tobaksbolagets arkiv.

16. Tillverkning av cigarrer, Flor de Brasil, vid den av Tobaksbolaget 1922 uppförda tobaksfabriken i Stockholm. I den nya fabriken installerades ett antal s k Fresh-Work-maskiner från USA. Dessa betjänades av fyra personer, en för inlaga, en för vickel, en för täckning och en fjärde för avsyning. Kapaciteten var ca 4 200 cigarrer per dag och maskin. Foto Studio Dittmer, 1947. Tekniska Museets arkiv.

17. Tillverkning av stängcigarretter, d v s cigarretter utan munstycke, vid tobaksfabriken i Stockholm 1947. Kapaciteten var 500 000 cigarretter per dag och maskin. två maskiner betjänades av sju personer. Cigarrettillverkningen mekaniserades tidigt. Redan 1905 fanns amerikanska maskiner för strängcigarretter i Sverige. Kapaciteten var då 15-17 000 cigarretter per dag och maskin. Munstyckscigarretter gjordes i ryska maskiner. Foto Studio Dittmer, 1947. Tekniska Museets arkiv.

samkväm för befrämjandet av våra rättigheter". Aktiviteten var livlig. Männen kämpade aktivt för något de höll på att förlora. Kvinnornas kamp gällde i hög grad något de kunde vinna.

Under 90-talet högkonjunktur hade förbundet en gynnsam period. 1896 gick det t o m segrande ur en allvarlig, landsomfattande, fyra månader lång konflikt med arbetsgivarsidan. Följden blev att Sveriges cigarrfabrikantförening gick med på en uppgörelse om lika lön för lika arbete, oavsett kön. Den då nyss nyutnämnde riksdagsmannen, Hjalmar Branting, menade att detta var en klar framgång för arbetarna, som genom samverkan och uthållighet vunnit i lönefrågan. Han framhöll också den stora betydelse avtalet hade, som bekräftelse på att föreningsrätten fastställts på central nivå.

Motattackerna från fabrikanterna hårdnade dock. Efter sekelskiftet sattes förbundet på flera svåra prov som 1909-års storstrejk, nedläggningar, 1913-års stora sammanslagning till AB Svenska Tobaksfabriken, monopolets införande 1915 och fortsättningsvis besvärliga krigsår. Svårigheterna stärkte säkert sammanhållningen i förbundet, men ändå var det omöjligt att förhindra hantverkets utdöende. Arbetarna utsattes för svåra påfrestningar med bl a långa tider av arbetslöshet. Monopoliseringen, med starkt ökat arbete vid maskiner, innebar att de nya avtalen fick en helt annan karaktär än de tidigare.

Vid en intervju med några gamla tobaksarbeterskor, som jag gjorde för några år sen, sa de t ex att det var flest kvinnor i fabrikerna, att männen hade högre löner, även om de gjorde exakt likadant arbete, att männen alltid fick arbeta vid de nyare maskinerna, att man för respektens skull inte använde tilltalsordet "du" mellan könen o s v. den jämlikhet i arbetet som tidigare kunde skönjas försvagades igen.

Källor och litteratur

Artikeln bygger på min numera avstannade forskning vid Stockholms Universitet inom dåvarande professor Ingrid Hammarströms projekt "Kvinnor inom Stockholmsindustrin 1870-1939".

Otryckta källor

Primäruppgifter till industristatistiken. Riksarkivet.

Arbetsstatistiska undersökningar angående tobaksindustrin i Sverige 1898. Kommerskollegium. RA. Manuskript i tobaksbolagets arkiv.

Undersökning av tobakshanteringen 1903-1908. Kommerskollegium. RA.

Diverse material rörande Tobaksarbetareförbundet. Arbetarrörelsens arkiv.

Kuhleman Christian, Mina hågkomster från tobaksbranschen. Manuskript i tobaksbolagets arkiv.

Tryckta källor

Elmquist Henning, Arbetsstatistik 2. Undersökning av tobaksindustrin i Sverige. Sthlm 1898.

Hammarström Ingrid, Stockholm i svensk ekonomi 1850-1940. Industrialismens storstad. Sthlm 1970, 1976.

Leffler Johan, De industriella arbeterskornas lefnads- och löneförhållanden i Stockholm. Sthlm 1896.

Lindblom Tage, Tobaksarbetarnas stockholmsavdelning 1884-1934. Sthlm 1934.

Tobaksarbetareförbundet 1889-1939. Sthlm 1939.

Marcus M, Den svenska tobaksindustrin 1908. Sthlm 1911.

Quist Gunnar, Konsten att bliva en god flicka. Kvinnohistoriska uppsatser. Hälsingborg 1978.

A trade for men becomes factory work for women

Summary Industrialisation entailed great changes, not least for women, whether they remained at home or became wage-earners. More and more women were forced to earn their daily bread, not least because of the large surplus of women. Thus in Stockholm, in the period 1870-1920, women outnumbered men by 25-30%. Moreover half of them were unmarried and were in demand in domestic service, in the service sector in general and in the growing industrial sector.

In my study of the tobacco industry in the period 1850-1915, I have primarily tried to gain some understanding of how women were able to assert themselves in this new labour market and to find out what their duties were and how activities were evaluated. Was there any change after industry had grown, the organisation had been altered and machines were eventually introduced?

The central focus is on cigar manufacture since it was a traditional male trade which underwent change. In the past cigar makers had been highly regarded and were in great demand. Many during their apprenticeship had experience not only of working in Sweden but also in other countries, most notably Denmark and Germany. They were highly skilled and enjoyed a large degree of autonomy in their work . Prior to 1860 there had been virtually no women involved in tobacco manufacture. When women were eventually employed in the spinning of tobacco or in the cigar sections, they were given the simplest and poorest paid preparatory work such as removing the midrib from the tobacco leaf. Women often inherited tasks which had previously been given to children. Later on, they were allowed to assist the cigar makers in making the bunch or core of the cigar. This required a certain skill and was somewhat better paid.

Cigars were popular and the demand increased rapidly. More and more women were hired and worked even in the difficult final stage of cigar making when the bunch was rolled into a wrapping leaf. According to certain accounts, women were entrusted with the cheaper types of cigar while the men remained responsible for the more exclusive and expensive ones. There was a dramatic upswing in tobacco production and the factory labour force increased, mainly with women. Men continued to predominate in snuff and pipe tobacco. Their work was physically demanding even after mechanisation and they were comparatively well paid.

The perhaps most interesting result of my research is that I have found cases of cigar sections where men and women worked side by side and carried out similar work. Indeed some of these women cigar makers earned as highly as their male colleagues. There was clearly a period when trained women were able to hold their own.

On the labour union front, women were enlisted in the struggle to retain piece work. Men fought to maintain the value of their trade and women fought for what they could win. The labour union in fact won a promising victory in 1896 when the cigar makers emerged victoriously from a long lasting conflict the employers. It was agreed that there should be equal pay for equal work irrespective of sex.

However, there could be no question of stopping the process of change and development. The production value of cigars was low and a large labour force was needed. Large scale production, work specialisation and mechanisation led to a reduction in demand for skilled labour. As a result, new employees were almost entirely women with modest wage demands. Thus the positions in the new, modern cigarette manufacturing sector were almost exclusively held by young women.

It turns out that it was not simply machine work which attracted women to cigar and cigarette manufacture. Women were already employed in the factories prior to the new technology but of course mechanisation in the factories affected work routines and wage conditions.

Large machines for the manufacture of American type cigarettes and tipped cigarettes from Russia were introduced at the beginning of the present century. As far as cigar manufacture was concerned, the 1910s witnessed the introduction of a Swedish machine from Formator which was used for making the cigar bunch as well as American rolling machines. Subsequently machines were introduced for cutting the wrapping leaf and stripping machines for removing the mid-rib. In 1920, the Tobacco Monopoly purchased so-called Fresh work machines which enabled four workers to carry out the tasks of making the filler, then the cigar bunch, enclosing it in a suitably prepared wrapping leaf and checking the product. The last woman to make cigars by hand left employment in 1924.